

UDRŽITELNÝ NERŮST

Definice, argumenty, otevřené otázky

Prosinec 2012

Klíčová slova:

udržitelný nerůst
kritika růstu

Easterlinův paradox
decoupling

zelený růst
sociální metabolismus

Úvod

Krise se stala v posledních letech často užívaným (a také často zneužívaným) pojmem. Ať už se nám takové označení současné situace jeví jako adekvátní nebo nikoli, lze jen těžko popřít či vytěsnit některé negativní důsledky, se kterými se lidstvo v celosvětovém měřítku potýká. Ze

spíše ekosystémového pohledu se nabízí známá analýza Rockströma et al. (2009), která stanovuje tzv. bezpečný operační prostor pro lidstvo (*safe operating space for humanity*) v devíti kritických oblastech, z nichž ve třech jsme již překročili výzkumem definované bezpečné

meze;¹ ještě méně pozitivní vzkaz pak vysílá WWF (2012) ve své nejnovější *Living planet report*, podle které by lidstvo potřebovalo více než dvě planety, aby se ekosystémy mohly vyrovnávat s tlakem, který na ně lidské aktivity vytváří. Není přitom velkým tajemstvím, že přínosy i problémy a rizika spojená s touto vysokou mírou zátěže jsou distribuovány extrémně nerovnoměrně, a to jak v rámci geopolitických celků (velmi zjednodušeně mezi globálním Severem a Jihem, viz např. Martinez-Alier 2002, Simms 2009), tak i v rámci jednotlivých států (Kennedy 1995). Z ekonomického pohledu pak zřejmě není třeba příliš připomínat krizi měnovou, finanční a posléze i reálně-ekonomickou, oficiálně propuknutou v září 2008 krachem banky Lehman Brothers, přelévající se mezi různými státy (Maďarsko, Island, Španělsko a další) a graduující aktuálně v Řecku (Švihlíková 2010:13-15, 56-64, Foster & Magdoff 2009). Krize se tedy skloňuje významně často a stále častěji je vnímána jako krize komplexní a systémová, viz např. tzv. trojitý průšvih (*triple crunch*) jako souběh klimatické změny, ropného zlomu (*peak oil*) a finanční krize (NEF 2008, Schneider et al. 2010). Mnoho autorů z velmi různých oborů se tak v zásadě shoduje, že naše současné působení na planetě lze hodnotit, alespoň z dlouhodobějšího hlediska, jako neudržitelné.

Logicky se tedy nabízí otázka, jaké počínání by naopak bylo udržitelné. Po více než dvacetileté „kariéře“ konceptu udržitelného rozvoje ve veřejném prostoru lze kriticky zhodnotit, že „[v] kontextu prohlubujících se globálních environmentálních problémů nebyl diskurs ‚udržitelného rozvoje‘ [...] schopen poskytnout zastřešující politiky a radikální změnu chování, která je potřebná na individuální i kolektivní úrovni. Stále žijeme ve světě nekontrolovaného konsumerismu, excesivní materiální spotřeby a závislosti na fosilních palivech.“ (Martinez-Alier et al. 2010:1741) V tomto kontextu se stále častěji stává předmětem otevřené kritiky ekonomický růst a související předpoklad, že náš ekonomický systém může růst donekonečna. Klíčovým pojmem letošního (2012) summitu Rio+20, od kterého se očekával nový impuls v oblasti udržitelného rozvoje, se každopádně stala zelená ekonomika (*green economy*). Její definice ovšem není jednoznačná (viz UN 2012a:10-14, OECD 2011 či UN 2012b) a zásadní otázkou zůstává, jestli zelená ekonomika může, má, nebo dokonce musí být rostoucí, či nikoliv.² V tomto smyslu se klíčovým,

i když poněkud implicitně, stal již delší dobu probíhající „spor o ekonomický růst“ (viz Mishan 1994).

Kritiky ekonomického růstu³

Mezi první kritiky ekonomického růstu patřili již autoři zprávy Římského klubu Meze růstu v roce 1972 (Meadows et al. 1972). Ti upozorňovali na nárůst spotřeby a zároveň omezené zásoby nerostných surovin a dospěli k názoru, že jejich nedostatek bude růst časem limitovat. O rok později zdůraznil ekonom E. F. Schumacher (česky 2000: kap. 8) limitující roli energie. V 80. a 90. letech se množí také kritiky hrubého domácího produktu (HDP) jako ukazatele ekonomického růstu, který sice měří „bohatnutí“ v podobě nárůstu hodnoty produkce, ale nedokáže měřit „chudnutí“ společnosti vinou přetěžování ekosystémů a spotřeby neobnovitelných zdrojů (viz např. Reid et al. 2005). Jiní kritikové zdůrazňují skutečnost, že HDP vyjadřuje pouze *finančně ohodnocenou* produkci a nebere v potaz sféru péče o děti či staré lidi v rodině, vzájemnou sousedskou pomoc, dobrovolnou práci či samozásobitelství – tzv. nepeněžní či neformální ekonomiku. Nárůst HDP tak může maskovat snížení kvality života a ochuzení i v sociální oblasti, např. kvůli úbytku volného času, omezení sociálních vazeb či zhoršení pracovních podmínek. Irský ekonom Richard Douthwaite v knize *Iluze růstu* (2000) podrobně hodnotil vývoj řady indikátorů v Británii v letech 1955–1988, včetně nezaměstnanosti, rozvodovosti a množství volného času, a dospěl k názoru, že ve většině sfér, jimiž se zabýval, došlo ke zhoršení situace. Nabourán byl tedy dlouholetý ekonomický předpoklad, že růst HDP automaticky přináší také růst spokojenosti na osobní i celospolečenské úrovni.

Nejznámějším argumentem je v tomto ohledu tzv. Easterlinův paradox, který zkoumá právě míru závislosti pocitu lidského štěstí a životní spokojenosti na výši HDP. Easterlin poprvé již v roce 1974 zpochybnil předpoklad, že mezi výší HDP a mírou pocitu životní spokojenosti existuje přímá závislost. Jak je patrné na současných datech v obrázku 1, v oblasti nízkého HDP existuje velká variabilita, obecně zde ale i malé zvýšení HDP může znamenat relativně velké zvýšení pocitu štěstí. Od jisté úrovně ale pocit spokojenosti stagnuje a ani relativně velmi vysoké hodnoty HDP již k jeho zvýšení nevedou (Jackson 2009a, v češtině viz Fraňková 2011). Obdobné výsledky získáme například i porovnáním vývoje HDP a alternativního indikátoru lidského rozvoje (tzv. HDI = Human Development Index), viz například Victor (2008:129). Tato data lze interpretovat tak, že zatímco obyvatelům rozvojových zemí by určitá míra zvýšení HDP mohla přinést také zvýšení pocitu životní spoko-

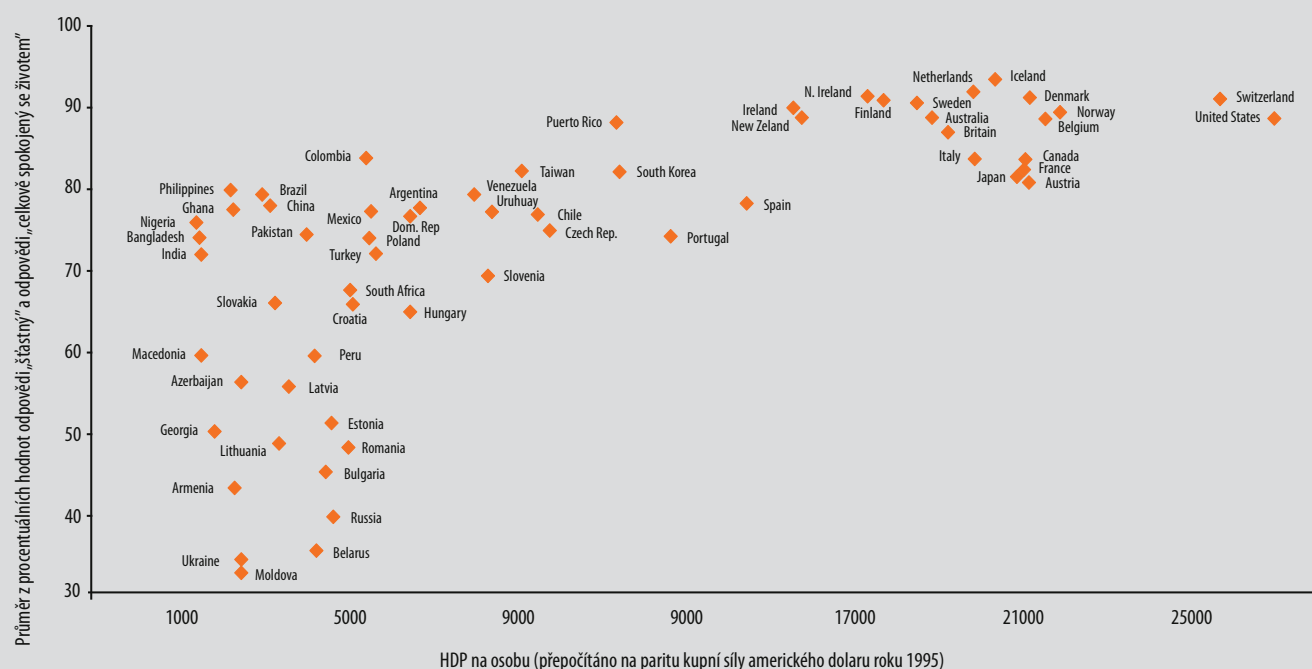
1 Oněch devět oblastí zahrnuje: změnu klimatu, ztrátu biodiverzity, cyklus dusíku a fosforu, ubývání ozónové vrstvy, spotřebu sladké vody, okyselení oceánů, využití půdy, chemické znečištění a aerosoly v atmosféře. Bezpečnou mez dle Rockströma et al. (2009) lidstvo překročilo v prvních třech jmenovaných oblastech, ve dvou posledně jmenovaných pak bezpečné meze zatím nebyly výzkumem stanoveny. Studie bývá kritizována zejména za to, že nezohledňuje problém geografické distribuce zdrojů a znečištění. Například problémy s dostupností pitné vody tak nevypadají kriticky, i když mnozí je tak vnímají.

2 I když přetrvávají diskuse o významu a vůbec možnosti udržitelného rozvoje (Redclift 2005), ustálily se dva jeho výklady, které se liší mírou své radikality (Dietz & Neumayer 2007). Tzv. slabá udržitelnost (*weak sustainability*) předpokládá, že je možný pokračující ekonomický růst a zároveň snižování jeho negativních dopadů na životní prostředí. Pro její zastánce je typická důvěra v technologický pokrok a schopnost trhu stimulovat potřebné inovace (viz např. WB 2003). Přístup tzv.

silné udržitelnosti (*strong sustainability*) naopak zdůrazňuje závislost ekonomického systému na systému přírodním a nemožnost libovolně překonávat omezenou dostupnost přírodních zdrojů pomocí vyrobeného kapitálu. V tomto pojetí je pokračující ekonomický růst možný jen za cenu potenciálně nevratného poškozování ekosystémů (viz např. Daly & Farley 2004).

3 Tato podkapitola do značné míry vychází z textu Johanisová & Fraňková (2012) uveřejněného v časopise *Geografické rozhledy*.

Obrázek 1: Vztah mezi výší HDP a subjektivním pocitem štěstí a životní spokojenosti ve vybraných státech světa

Zdroj: Jackson 2009:33

jenosti, další ekonomický růst v nejbohatších rozvinutých zemích tento efekt mít s velkou pravděpodobností nebude. Vysoká míra spotřeby omezených přírodních zdrojů ve vyspělých ekonomikách navíc limituje dostupnost těchto zdrojů pro země rozvojové.

Ani v rozvojových zemích však nevykazuje ekonomický růst pouze pozitivní dopady. Ekologický ekonom Joan Martinez-Alier (2002) podrobně mapuje tzv. environmentální konflikty a související ochuzení části obyvatel rozvojových zemí např. ve formě násilného zabírání původně samozásobitelsky užívané půdy (pastviny, lesy) pro komerční produkci, výrobu energie či těžbu.⁴ Další problém pak představuje rozevírání nůžek mezi chudými a bohatými nejen v těchto zemích: ekonomický růst nic nevypovídá o distribuci bohatství a při absenci redistributivních vládních politik a omezené kontrole korporátní moci dochází snadno ke koncentraci kapitálu (včetně půdy) ve stále méně rukou, daňovým machinacím apod. Ekonomický růst tak nemusí přinášet ani očekávané klady, jako je nárůst zaměstnanosti či daňového základu (Shrivastava & Kothari 2012).

Na jedné straně se tedy množí kritické hlasy, které upozorňují na prohlubující se problémy zmíněné v úvodu, dávají je do souvislosti s rostoucím objemem lidské produkce a spotřeby a kritizují přinejmenším závislost našeho ekonomického i sociálního systému na ekonomickém růstu a také snahu o růst za každou cenu (Sedláček & Orrell 2012). Na druhé straně vů-

bec není zřejmé, a je vlastně velmi těžko představitelné, co by mohlo či mělo růstové nastavení současného systému nahradit. V situaci, kdy se západní svět a zejména EU vypořádávají s vleklou ekonomickou krizí, je tak prakticky jedinou odpovědí politických i ekonomických elit na současné problémy snaha ekonomický růst co nejrychleji znovu „nastartovat“.

Hnutí nerůstu⁵

Zhruba od roku 2000 se ale zejména ve Francii, Itálii, Španělsku a dalších zemích formuje i snaha o hledání jiných scénářů fungování ekonomiky a společnosti, které by na nekonečném ekonomickém růstu nebyly závislé. Začalo se tak rozvíjet hnutí, které si nerůst vytкло do svého názvu – hnutí udržitelného nerůstu (*sustainable degrowth*). Jeden z myšlenkových otců nerůstu, Serge Latouche, prohlašuje: „Nerůst není koncept, rozhodně tedy ne koncept symetrický růstu. Je to politický slogan s teoretickými důsledky.“ (Latouche 2010:519) Obdobně Demaria et al. (2012) uvádějí nerůst jako původně aktivistický slogan, který se postupně rozšířil a prosadil v rámci sociálního hnutí, a teprve následně začal pronikat i do prostředí vědeckých časopisů a odborných konferencí.⁶

4 V zemích latinské Ameriky se rozvíjí, částečně jako reakce na zmíněné environmentální a sociální konflikty, dosti autonomní ekoticko-politická hnutí, viz například koncept a hnutí *Buen Vivir* (Fatheuer 2011) či hnutí *Via Campesina* (<http://viacampesina.org>, Martinez-Alier 2011).

5 Tato a následující podkapitola se zakládá na textu napsaném pro časopis Sociální studia (Fraňková & Johanisová, v recenzním řízení), který se věnuje historii vývoje nerůstového hnutí a jeho myšlenkovým zdrojům.

6 Pokud pomineme historické konotace, které budou částečně zmíněny vzápětí, po několika prvních ojedinělých textech explicitně věnovaných nerůstu (Latouche 2007 či Fournier 2008) vyšlo v roce 2010 speciální číslo časopisu *Journal of Cleaner Production* (Vol. 18 Issue 6), které bylo v roce 2012 následováno dalšími: *Capitalism*

Nerůst lze stručně definovat jako „sociálně spravedlivé postupné snižování produkce a spotřeby, které zvyšuje lidskou spokojenost a zlepšuje ekologické podmínky na lokální i globální úrovni, v krátkodobém i dlouhodobém horizontu.“ (Schneider et al. 2010:512, velmi obdobně např. i Martinez-Alier et al. 2010 či Kallis 2011).⁷ Latouche pak charakterizuje nerůstovou společnost jako „společnost založenou na kvalitě spíše než kvantitě, na spolupráci spíše než konkurenci [...] lidství osvobozeném od ekonomismu, pro které je cílem sociální spravedlnost. Heslo nerůst se v první řadě snaží upozornit na nesmyslný cíl růstu pro růst.“ (Latouche 2003:18, cit. dle Martinez-Aliera et al. 2010:1742) Nerůst se ale jednoznačně interpretaci a operacionalizaci jaksi brání. Spíše než o analytický nástroj s konkrétní sadou indikátorů jde podle jeho zastánců o „polemickou diagnózu a prognózu naší společnosti“ (Demaria et al. 2012:1), která vychází z vícera intelektuálních zdrojů. Jak prohlašuje jeden z jeho akademických zastánců, Giorgos Kallis (2011:873): „Udržitelný nerůst není jen nevyhnutelná hypotéza, ale také potenciálně silná politická vize, která může sehrát sociálně transformativní roli.“

Z lingvistického hlediska francouzský pojem *décroissance* neznamená pouze snižování růstu, ale také jisté jeho opuštění, distancování se od něj (Latouche 2010:519-520). Zastánci nerůstu každopádně jednoznačně odmítají interpretaci nerůstu v termínech HDP: „Cílem udržitelného nerůstu není nerůst HDP. HDP se bude nevyhnutelně snižovat jako vedlejší důsledek udržitelného nerůstu, to podstatné je ale otázka, zda tento pokles může nastat sociálně a environmentálně udržitelným způsobem. [...] Udržitelný nerůst není totožný s negativním růstem HDP v rámci růstově založené ekonomiky.“ (Kallis 2011:874) V rámci odlišení komplexní ideje a argumentace nerůstového hnutí od „prosté“ ekonomické recese či krize (tedy nerůstu ve formě poklesu HDP v rámci současného, růstově založeného systému) se často používá spojení udržitelný nerůst (*sustainable degrowth*).

Nerůstové vize

A jaká opatření tedy nerůstové hnutí konkrétně navrhuje? Dle Kallise (2011:876) jsou nerůstové návrhy stále ještě dílčí a různorodé, zahrnují celou škálu od radikálních pokusů o „únik z ekonomiky“ (jako např. eko-vesnice, spolubydlení a další formy sdílení, nepeněžní formy směny apod.) přes návrhy na různé úrovně aplikace přímé demokracie až po více reformní změny v rámci stávajících institucí. Reformy zpravidla „zdůrazňují redistribuci (práce a volného času, přírodních

zdrojů a bohatství), sociální jistoty a postupnou decentralizaci a relokizaci ekonomiky jako způsob, jak snížit materiálové a energetické nároky a zvládnout postupné přizpůsobení se menší ekonomice“. Jak Kallis (2011:876) upozorňuje, tyto politiky nejsou většinou samy o sobě nijak zázračně objevné. Co je odlišuje od předchozích pokusů, je to, že jsou navrhovány dohromady v kontextu nového, velmi odlišného – nerůstového systému: „Nerůstový balíček představuje celkovou změnu směřování: ne jen změnu prostředků, ale také změnu cílů.“ Konkrétní reformní návrhy pak zahrnují například:

- snížení počtu pracovních hodin (Gorz 1994, Victor 2010, nef 2012);
- instituce zajišťující minimální zdravotní a ekonomické zajištění, např. základní příjem (Raventós 2007);
- politiky v oblasti práce, které umožní menší tlak na produktivitu a vyšší zaměstnanost v sektorech jako je školství či zdravotnictví (Jackson 2009);
- redistributivní zdanění, zdanění mezinárodních kapitálových transakcí a větší kontrolu daňových rájů, které umožní získat finance na potřebné změny v dalších sektorech (Latouche 2007);
- zavedení lokálních komplementárních měn (Seyfang 2001);
- decentralizaci bank a finančních institucí (Korten 2008);
- zdanění environmentálních škod, emisí CO₂ a jaderné energetiky;
- zavedení limitů na emise CO₂, spotřebu energie i materiálů a znečištění (Alcott 2010);
- moratoria na další těžbu některých zdrojů a budování nové infrastruktury (Kallis & Martinez-Alier 2010);
- zákaz některých velmi škodlivých aktivit, například zákaz reklamy (Latouche 2007).

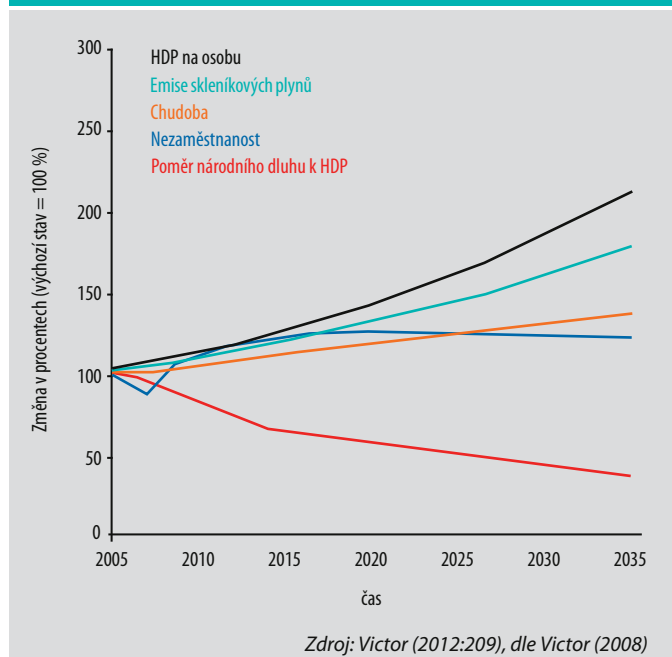
Na makroekonomické úrovni existuje nerůstových modelů či scénářů pomálu, průkopníkem v této oblasti je bezesporu kanadský ekonom Peter Victor (2008, 2010, 2012). Ten se snaží modelovat vývoj vybraných makroekonomických ukazatelů (HDP/os., zaměstnanost, zadlužení, chudobu a emise skleníkových plynů) v několika scénářích vývoje kanadské ekonomiky do roku 2035. První scénář „*business as usual*“ (viz Obrázek 2), byl vytvořen jako extrapolace podmínek z roku 2005.⁸ Nejde tedy o předpověď budoucnosti, ale spíše o extrapolaci trendů z minulosti, která slouží jako srovnávací základ (*benchmark*) pro další modely. HDP se v tomto scénáři do roku 2035 více než zdvojnásobí, zároveň ovšem vzrostou, i po zohlednění předpokládaných technologických inovací, emise skleníkových plynů o téměř 80 %. Nezaměstnanost nejprve roste a později klesá, aby skončila zhruba o 20 % vyšší oproti výchozím hodnotám.

Nature Socialism (Vol. 23 No. 1), *Futures* (Vol. 44 Issue 6), *Ecological Economics* (Vol. 84, December 2012), *Environmental Values* (v tisku).

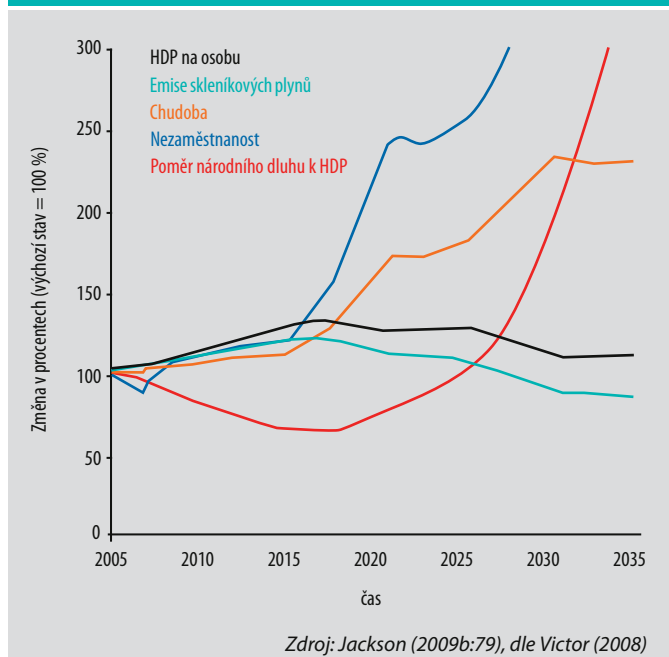
⁷ Dle Martinez-Aliera et al. (2010:1742) můžeme vizi udržitelného nerůstu chápat jako „sociálně spravedlivý (*equitable*) a demokratický přechod k menší ekonomice s menším množstvím produkce a spotřeby.“ Dle Kallise (2011:874) pak „udržitelný nerůst může být z ekologicko-ekonomické perspektivy definován jako sociálně udržitelné a spravedlivé snižování (a případně stabilizace) [materiálového a energetického] průtoku na úrovni společnosti.“ Průtok je přitom dle Dalyho (1996) vymezen jako hmota a energie, kterou daná společnost/společenský systém vytěží, přepraví, přerozdělí, spotřebuje a vrátí zpět do prostředí ve formě odpadu.

⁸ Podle Victora (2012:209) byl tento model vytvořen těsně před propuknutím ekonomické krize v roce 2008. Přestože se ekonomické podmínky dočasně změnily, podle Victora to modelu neubírá na relevanci, neboť základní směřování vládních politik se nezměnilo a snahou zůstává co nejrychleji obnovit ekonomický růst.

Obrázek 2: Scénář „Business as usual“ vývoje vybraných makroekonomických ukazatelů kanadské ekonomiky do roku 2035

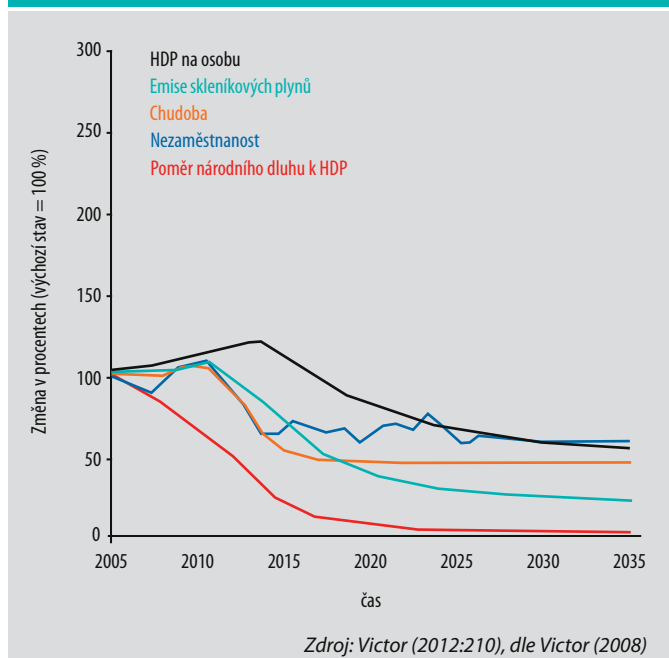
Obrázek 3: Scénář „Low growth – collapse“ vývoje vybraných makroekonomických ukazatelů kanadské ekonomiky do roku 2035

Další z Victorových scénářů, který již vykazuje minimální růst HDP/os., nese výmluvný titulek „collapse“ (viz Obrázek 3). V tomto scénáři je sice dosaženo snížení emisí skleníkových plynů a daří se stabilizovat úroveň příjmů na osobu, ovšem pouze za cenu prudce rostoucího zadlužení, nezaměstnanosti a zvyšujícího se množství lidí pod hranici chudoby. Tento scénář představuje ty nejhorší obavy, které vyjadřují politici i ekonomové v souvislosti s možným snižováním HDP (Jackson 2009b:79). Victor ale předkládá i další možné varianty vývoje, například nerůstový scénář „degrowth“ (viz Obrázek 4). Zde se naopak daří i při snižování emisí skleníkových plynů udržet na nižší úrovni než dnes obávanou nezaměstnanost, zadluženost i chudobu. Výsledný HDP/os. v roce 2035 v tomto scénáři představuje podle souboru Victorových předpokladů a výpočtů (podrobněji viz Victor 2012:210) ještě pořád vyšší podíl kanadské ekonomiky na celosvětové produkci a spotřebě, než by bylo globálně spravedlivé a zároveň environmentálně udržitelné. Naznačený vývoj nicméně podle něj alespoň předznamenává posun správným směrem. Vývoj HDP přitom nepředpokládá setrvalý pokles, ale ustálení na nižší hladině oproti současnosti ve smyslu tzv. ekonomiky ustáleného stavu (*steady-state economy*, viz např. Daly 1996, Daly & Farley 2004).⁹

Zásadní otázka samozřejmě zní, v čem tedy spočívají rozdíly mezi jednotlivými scénáři, zejména mezi tím druhým a třetím. Ve zkratce¹⁰ lze za klíčové faktory Victorových modelů označit změny ve struktuře investic a pracovního trhu. První

Obrázek 4: Scénář „Degrowth“ vývoje vybraných makroekonomických ukazatelů kanadské ekonomiky do roku 2035

(*business as usual*) scénář předpokládá, že kanadská populace poroste, stejně jako vládní výdaje. Délka pracovní doby zůstane konstantní a nebude zavedena žádná uhlíková daň (Victor 2012:212). Hodnoty sledovaných makroekonomických ukazatelů v tomto modelu se sice mohou zdát slibné, z environmentálního pohledu nicméně není tento vývoj realistický kvůli důsledkům plynoucím z rostoucích emisí skleníkových plynů (O’Neil et al. 2010:36). Druhý scénář (*collapse*) pak sice respektuje tyto limity a udržuje emise na relativně přijatelné úrovni, ovšem za cenu odstranění všech standardně předpo-

⁹ K diskusi o vztahu mezi koncepty nerůstu a ekonomiky ustáleného stavu viz zejména Kerschner (2010), částečně také např. Martinez-Alier et al. (2010).

¹⁰ Pro podrobnosti ohledně předpokladů i interpretace výsledků zde představených i dalších Victorových modelů odkazují na původní zdroje (Victor 2008, 2012), v možnostech tohoto textu není všechny uvést a vysvětlit.

kládaných zdrojů ekonomického růstu během první dekády počínaje rokem 2010. Omezení spotřebních výdajů, investic, vládních výdajů, obchodu, velikosti populace a produktivity v takovém případě vede k naznačené sociální i ekonomické katastrofě (O'Neil et al. 2010:36). Specifikum nerůstového (*de-growth*) scénáře tak spočívá v předpokladu rozsáhlé proměny současných trendů a institucí. Předpokládá např. snižování velikosti populace (včetně omezení imigrace), vládní výdaje klesající až na 25 % oproti původnímu stavu, a také o 75 % klesající délku pracovní doby. Nerůstový model dále předpokládá zavedení uhlíkové daně ve výši 550\$/tunu (Victor 2012:212). Změny by vyžadovalo vytvoření nekolabující nerůstové ekonomiky i v mnoha dalších oblastech, zahrnujících např. nové způsoby měření pokroku a rozvoje, limity pro spotřebu materiálů a energie i pro produkci odpadů a využití půdy, trvanlivější a opravitelné spotřební zboží, snížení nerovností, snížení významu statusové spotřeby, více lokalizovaný obchod, širší pojeté vzdělávání atd. (O'Neil et al. 2010:37). V každém případě lze podle Victora (2012:212) rozsah těchto změn označit za dramatický a debata týkající se nerůstových strategií by tuto skutečnost podle něj měla odrážet.¹¹

Jackson (2009a) zastává obdobný názor, že přechod k nerostoucí ekonomice ustáleného stavu bude vyžadovat více než změnu v nastavení politických opatření. Podle něj bude potřeba zásadně proměnit významné ekonomické instituce, mezi které zahrnuje investice, produktivitu a vlastnictví. V oblasti investic Jackson předpokládá odklon od čistě ziskového motivu směrem k zohlednění sociálních a environmentálních přínosů, v oblasti produktivity práce pak kritizuje jednostranný tlak na její maximalizaci i ve sférách, kde její zvyšování nedává smysl. Např. v rozvíjejícím se sektoru sociálních služeb (který vidí jako podstatnou součást budoucí nerůstové ekonomiky) je podle něj mnohem smysluplnější snaha o optimalizaci a naopak podporu pracovních míst tam, kde práce přináší uspokojení. V otázce vlastnictví výrobních prostředků pak vyzývá k překonání ideologicky omezených sporů mezi extrémní státního socialismu a individualizovaného kapitalismu a k podpoře různorodých forem vlastnictví např. na úrovni komunity, neziskových organizací či obce.

V zásadě všichni zmínění autoři se tedy shodují, že 1. přemýšlení o scénářích počítajících s nulovým nebo dočasně záporným ekonomickým růstem je nutné a 2. že pokud tyto scénáře nemají být katastrofické, musí zahrnovat hlubší proměny institucí a mechanismů současného socio-ekonomického uspořádání, které je ve své nynější podobě na růstu systémově závislé.¹² Tato proměna pak podle většiny nerůstových

autorů (Latouche 2007, Demaria et al. 2012) zahrnuje i naše nejzákladnější představy o fungování a vůbec smyslu uspořádání našeho socio-ekonomického systému (viz úvodní odstavce této podkapitoly).

Diskuse: nerůst vs. zelený růst¹³

Zastánci ekonomického růstu často souhlasí s tím, že trvalý nárůst spotřeby materiálů a energie je nemožný v konečném světě, ale domnívají se, že tento problém řeší technologický pokrok. V některých zemích spotřeba energie či zdrojů stagnuje, zatímco HDP roste. Z toho odvozují, že růst HDP lze oddělit (anglicky *decouple*, hovoří se proto o *decoupling*) od spotřeby přírodních zdrojů. Z knih, vycházejících z této filozofie, lze jmenovat např. *Faktor čtyři* (Weizsäcker et al. 1996), která nabízí návody, jak docílit dvojnásobný objem produkce zboží a služeb za využití pouhé poloviny přírodních zdrojů.

Ukazuje se ale, že ačkoliv technologie mnohdy skutečně dokáže výrazně snížit spotřebu energie či materiálů na jednotku výroby, dochází tedy k *relativnímu decouplingu*, nedaří se docílit tzv. *decouplingu absolutního*, tedy růstu objemu produkce provázeného absolutním snižováním celkového objemu spotřeby materiálů a energie. V této souvislosti hraje klíčovou roli tzv. Jevonsův paradox, tedy právě jev, kdy vyšší materiálová či energetická efektivita vede ve středně- či dlouhodobém horizontu nikoli k nižší, ale k celkově vyšší spotřebě, která pak dílčí materiálové či energetické úspory neguje (Polimeni et al. 2009:86). Tato zákonitost není až tak proti-intuitivní, pokud si uvědomíme, že úspora materiálu či energie snižuje náklady produkce, a tedy i cenu výsledného výrobku. Důsledkem je jednak větší dostupnost daného výrobku a tedy vyšší objem jeho celkové spotřeby, a za druhé technologický rozvoj novějších variant daného produktu.¹⁴ Že nejde o jev výjimečný, ale spíše typický, ukazují například data pro americkou ekonomiku posledního půlstoletí: patrné jsou jak výrazné pokroky v jednotkové efektivitě produkce (snižování energetické náročnosti, viz Obrázek 5, tak i více než dvojnásobný nárůst celkové spotřeby energie v přesně stejném období (Obrázek 6).

Douthwaite & Fallon (2011) či Daly (1996). Dle shrnutí Johanisové et al. (2012) bývá mezi tyto mechanismy řazen současný převládající systém tvorby peněz formou dluhu soukromými bankami (viz Kennedy 1995), tlak na neustálé zvyšování produktivity práce a obecněji efektivitu produkce (který bez současného růstu celkového objemu produkce vede ke zvyšování nezaměstnanosti), ziskový tlak daný organizační strukturou i legislativním nastavením akciových společností (Johanisová et al. 2012) a někdy také obecněji vnitřní logika kapitalistické akumulace (Harvey 2007).

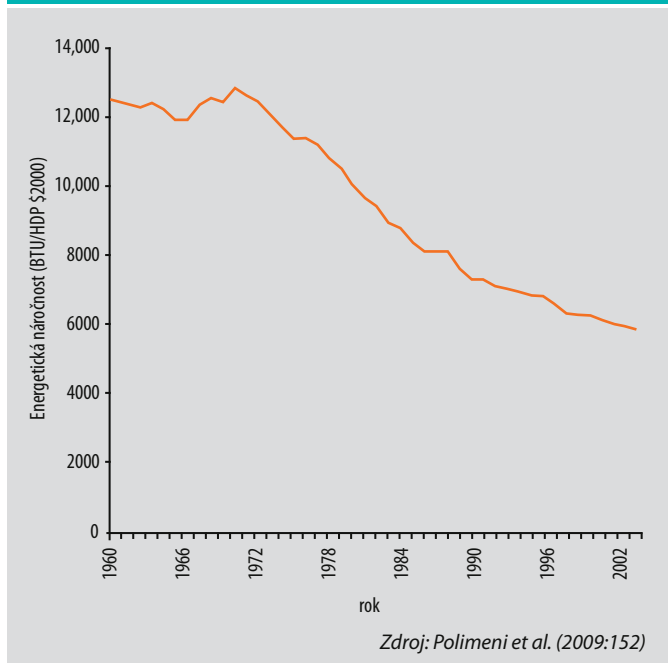
13 Část této podkapitoly je opět založena na dříve publikovaném textu Johanisová & Fraňková (2012).

14 Například vyšší efektivita výroby automobilů tak měla za následek větší počet prodaných kusů a také vývoj nových, větších a luxusnějších modelů; vyšší efektivita spalovacích motorů pak výkonnější motory a více najetých kilometrů. Úspory při výrobě i provozu jednotlivých automobilů tak, zdánlivě paradoxně, z tržně-ekonomického hlediska ale vlastně velice logicky, vedly v daném sektoru ke zvýšení celkové spotřeby materiálů i energie. (Polimeni et al. 2009:86)

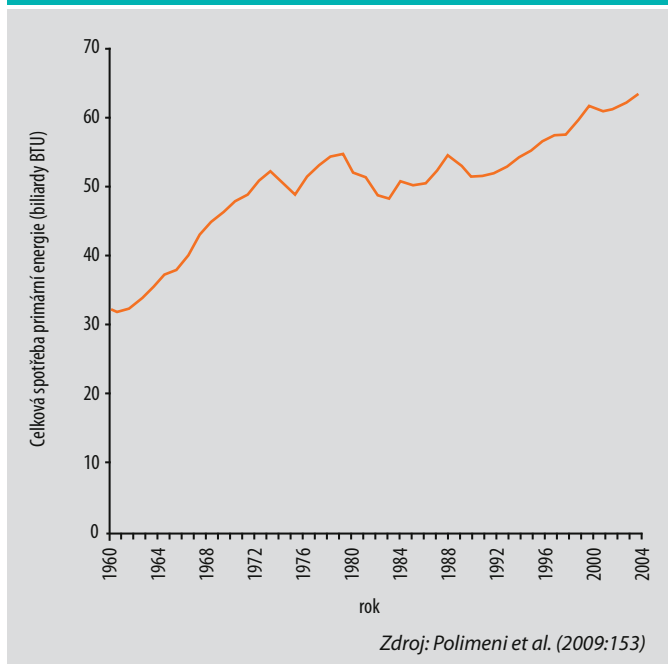
11 Victor upozorňuje, že předložené scénáře by neměly být chápány jako předpovědi budoucnosti. Jde podle něj pouze o „vnitřně konzistentní makroekonomické projekce založené na kombinaci historických dat, vztahů mezi proměnnými týkajícími se chování a předpokladů ohledně budoucích změn a možností. Jejich cílem je zlepšit pochopení rozsahu a charakteru alternativních směrů budoucího vývoje, mezi kterými se budeme muset rozhodnout.“ (Victor 2012:211) Obdobně se ohledně hloubky potřebných změn v kontextu makroekonomického nerůstového simulačního modelu vyjadřují např. Bilancini & D'Alessandro (2012).

12 Pro analýzu této závislosti viz např. Douthwaite (2000),

Obrázek 5: Pokles energetické náročnosti americké ekonomiky na jednotku HDP v období 1960 – 2004

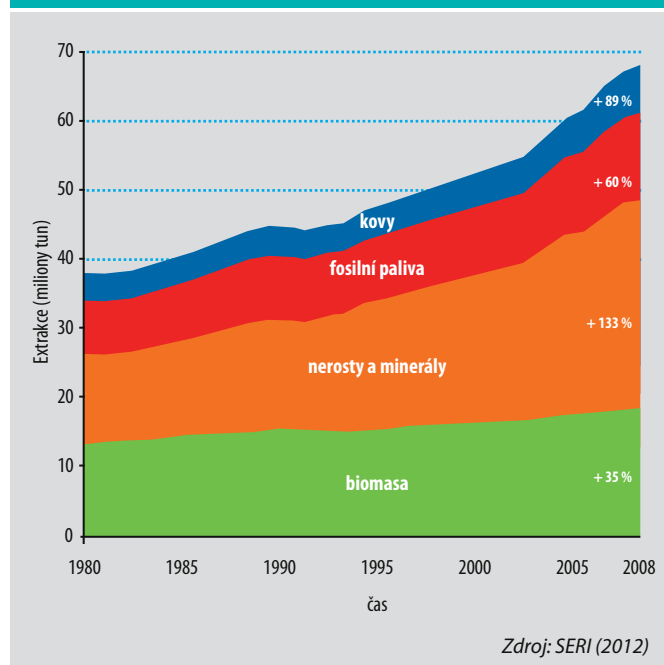
Obrázek 6: Nárůst celkové spotřeby energie v americké ekonomice v období 1960 – 2004

Statistiky, poukazující na stagnující energii při rostoucím HDP například v některých evropských zemích či v USA v posledních několika letech, navíc nezohledňují realitu globalizované ekonomiky: energeticky a surovinově náročná výroba je často přesouvána do zemí s levnou pracovní silou a omezenou environmentální a sociální legislativou. Americký energetik Richard Heinberg to vyjadřuje lapidárně: „Čína pálí uhlí na výrobu amerického spotřebního zboží.“ (Heinberg 2011: 166). I když jsou tedy dílčí jednotkové energetické i materiálové úspory díky

rozvinutým technologiím nesporné, celkové objemy extrahovaných materiálních a energetických zdrojů nadále rostou, v poslední dekádě dokonce rychleji než dříve (viz Obrázek 7).

Obrázek 7: Globální přehled těžby materiálů dle kategorií: biomasa, minerály, fosilní paliva a kovy v období 1980 – 2008

Analýza tzv. sociálního metabolismu, tedy minulého, současného a budoucího průtoku energie a hmoty globální ekonomikou navíc ukazuje, že udržení vysoce komplexní organizace společnosti a existující infrastruktury bez koncentrovaného a snadno dostupného zdroje energie, kterým byla v posledních dvou stoletích relativně snadno dostupná ropa, bude čím dál tím obtížnější a v dlouhodobějším horizontu nemožné (viz např. Sorman & Giampietro 2012 či systémový analytik David Korowicz 2010). I mnoho příznivců myšlenky nerůstu je v tomto ohledu krajně pesimistických, většina ovšem alespoň věří, že má smysl se pokoušet o určité změny, které by nám pomohly lépe se připravit na nežádoucí situace a události a zmírnit dopady tohoto (podle mnohých nevyhnutelného) vývoje.

Závěr – mnoho zbývajících otázek

Tato studie se snažila uvést a definovat koncept (udržitel-ného) nerůstu a představit některé linie jeho argumenta-ce. Pro hlubší studium tématu nelze než doporučit zdroje uvedené v seznamu literatury, pro zájemce o aktivní za-pojení do českého nerůstového dění pak webové stránky <http://nerust.wordpress.com/>. Jak shrnul jeden z klíčových představitelů nerůstového hnutí, Giorgos Kallis, na poslední nerůstové konferenci v Benátkách (září 2012): i přes mnohé dílčí zajímavé myšlenky a teorie, které byly v rámci nerůsto-vé argumentace dosud publikovány a diskutovány, stále zů-stává mnohem více těch neprobádaných.¹⁵ I přes naléhavost mnohých těchto otázek je stále příliš málo lidí, kteří se jim na odborné i aktivistické rovině věnují. Nezbývá tedy než dou-fat, že nerůstu se podaří vyprovokovat další a další diskuse, a to i v českém prostředí.

Poděkování

Děkuji Nadě Johanisové, která je spoluautorkou několika textů, ze kterých tato studie vychází.

¹⁵ Na předních místech nerůstové výzkumné agendy se podle Kallise nachází například otázky: Jaké byly institucionální, kulturní, ekologické či organizační charakteristiky dobře fungujících (dříve či nyní) existujících nerůstových společností? Je možné udržet současné standardy sociálního státu či například zavést tzv. základní příjem v rámci nerůstové ekonomiky? Jak jde myšlenka nerůstu dohromady s agendou existujících organizací v environmentální a sociální oblasti? Jak by mohl proces směřující k nerůstu prohloubit demokratické procesy skrze proměnu stávajících společenských a ekonomických institucí?

Zdroje

- Alcott B. 2010. Impact caps: why population, affluence and technology strategies should be abandoned. *Journal of Cleaner Production* **18** : 552-560.
- Bilancini E & D'Alessandro S. 2012. Long-run welfare under externalities in consumption, leisure, and production: A case for happy degrowth vs. unhappy growth. *Ecological Economics* **84** : 194-205.
- Daly HE. 1996. *Beyond growth: The economics of sustainable development*. Beacon Press: Boston.
- Daly HE & Farley J. 2004. *Ecological economics: Principles and applications*. Island Press: Washington.
- Demaria F, Schneider F, Sekulova F & Martinez-Alier J. 2012. What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values (Special issue on degrowth)*, v tisku.
- Dietz S & Neumayer E. 2007. Weak and strong sustainability in the SEEA: Concepts and measurements. *Ecological Economics* **61** : 617-626.
- Douthwaite R. 2000. *The growth illusion: How economic growth has enriched the few, impoverished the many and endangered the planet*. Lilliput Press: London.
- Douthwaite R & Fallon G. 2011. *Fleeing Vesuvius: Overcoming the risks of economic and environmental collapse*. New Society Publishers: Gabriola Island.
- Easterlin R. 1974. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In David PA & Reder MW (eds.). *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*. Academic Press: New York and London, s. 89-125.
- Fatheuer T. 2011. *Buen Vivir. A brief introduction to Latin America's new concepts for the good life and the rights of nature*. Heinrich Böll Stiftung: Berlin.
- Foster JB & Magdoff F. 2009. *Velká finanční krize. Příčiny a následky*. Grimmus: Všeň.
- Fournier V. 2008. Escaping from the economy: the politics of degrowth. *International Journal of Sociology and Social Policy* **28** : 528-545.
- Fraňková E. 2011. Prosperita bez ekonomického růstu. *Sedmá generace* 1/2011, s. 6-7.
- Fraňková E. & Johanisová N. Udržitelný nerůst – nový zaštrešující koncept v environmentální argumentaci? *Sociální studia* (v recenzním řízení).
- Gorz A. 1994. *Capitalism, Socialism, Ecology*. Verso: London.
- Harvey D. 2007. *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press: New York.
- Heinberg R. 2011. *The End of Growth*. Clairview: Forest Row, UK.
- Jackson T. 2009a. *Prosperity without growth. Economics for a finite planet*. Earthscan: London.
- Jackson T. 2009a. *Prosperity without growth. The transition to a sustainable economy*. Sustainable Development Commission: London. Dostupné na <http://www.sd-commission.org.uk/publications.php?id=914> (2012-12-10)..
- Johanisová N & Fraňková E. 2012. Ekonomický růst a jeho environmentální a sociální souvislosti. *Geografické rozhledy* **22** : 6-8.
- Johanisová N, Crabtree T & Fraňková E. 2012. Social enterprises and non-market capitals: A path to degrowth? *Journal of Cleaner Production* **38** : 7-16.
- Kallis G. 2011. In defence of degrowth. *Ecological Economics* **70** : 873-880.
- Kallis G & Martinez-Alier J. 2010. Caps yes, but how? A response to Alcott. *Journal of Cleaner Production* **18** : 1568-1571.
- Kennedy M. 1995. *Interest and inflation free money*. Seva International. Dostupné na <http://userpage.fu-berlin.de/~roehrigw/kennedy/english/Interest-and-inflation-free-money.pdf> (2012-09-24).
- Kerschner C. 2010. Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of Cleaner Production* **18** : 511-518.
- Korowicz D. 2010. On the cusp of collapse: Complexity, energy and the globalised economy. In: Douthwaite R & Fallon G (eds.). *Fleeing Vesuvius*. Feasta: Dublin, pp.12-39.
- Korten D. 2008. *Agenda for a New Economy*. Berrett-Koehler: San Francisco.
- Latouche S. 2003. Pour une société de décroissance. *Le monde diplomatique*, pp. 18-19. Dostupné na <http://www.monde-diplomatique.fr/2003/11/LATOUCHE/10651> [2012-8-15].
- Latouche S. 2007. *Petit Traité de la Décroissance Sereine*. Ed. Fayard/Mille et une Nuits: Paříž. (česky 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Za tratí: Beroun.)
- Latouche S. 2010. Degrowth. *Journal of Cleaner Production* **18** : 519-522.
- Martinez-Alier J. 2002. *The environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar: Cheltenham.

Martinez-Alier J, Pascual U, Vivien FD & Zaccai E. 2010. Sustainable de-growth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm. *Ecological Economics* **69** : 1741–1747.

Martinez-Alier J. 2011. The EROI of agriculture and the Via Campesina. *Journal of Peasant Studies* **38** : 145–160.

Meadows DH, Meadows DL, Randers J et al. 1972. *The Limits to Growth*. Universe Books: New York.

Mishan EJ. 1994. *Spor o ekonomický růst*. SLON: Praha.

nef. 2008. *A Green New Deal. Joined-up policies to solve the triple crunch of the credit crisis, climate change and high oil process*. New Economics Foundation: London.

nef. 2012. *21 hours. Why a shorter working week can help us all to flourish in the 21st century*. New Economics Foundation: London. Dostupné na <http://www.neweconomics.org/publications/21-hours> (2012-09-29).

OECD. 2011. *Towards green growth*. Organisation for economic co-operation and development. Dostupné na <http://www.oecd.org/greengrowth/48224539.pdf> (2012-09-29).

O'Neil D, Dietz R & Jones N (eds.). 2010. *Enough is enough: Ideas for a sustainable economy in a world of finite resources. The Report of the Steady State Economy Conference*. Center for the Advancement of the Steady State Economy: Arlington and Economic Justice for All: Leeds.

Polimeni JM, Mayumi K, Giampietro M & Alcott B. 2009. *The myth of resource efficiency. The Jevons paradox*. Earthscan: London.

Raventós D. 2007. *Basic income: The material conditions of freedom*. Pluto: London.

Redclift M. 2005. Sustainable development (1987–2005): An oxymoron comes of age. *Sustainable development* **13** : 212–217.

Reid W, Mooney HA, Cropper A et al. 2005. Ekosystémy a lidský blahobyt. Rada hodnocení ekosystémů k miléniu, Centrum pro otázky životního prostředí, Praha, 138 s.

Rockström J, Steffen W, Noone K et al. 2009. A safe operating space for humanity. *Nature* **461** : 472–475.

Sedláček T & Orrell D. 2012. *Soumrak Homo economicus. Rozhovor s Romanem Chlupatým*. 65. pole: Praha.

SERI. 2012. Green economies around the world? Implications of resource use for development and the environment. Sustainable Europe Research Institute: Vinna. Dostupné na: http://seri.at/global-responsibility/2012/06/15/rio20_ressourcennutzung/ (2012-12-11).

Seyfang G. 2001. Community currencies: Small change for a green economy. *Environment and Planning — Part A*. **33** : 976–996.

Shrivastava A & Kothari A. 2012. *Churning the Earth: The Making of Global India*. Penguin: India.

Schneider F, Kallis G & Martinez-Alier J. 2010. Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. *Journal of Cleaner Production* **18** : 511–518.

Schumacher EF. 1973/1993. *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*. Vintage: London. (česky 2000. *Malé je milé*. Doplněk: Brno.)

Simms A. 2009. *Ecological debt*. Pluto Press: London.

Sorman A & Giampietro M. 2012. The energetic metabolism of societies and the degrowth paradigm: analyzing biophysical constraints and realities. *Journal of Cleaner Production* **38** : 80–93.

Švihlíková I. 2010. *Globalizace a krize. Souvislosti a scénáře*. Grimmus: Všeň.

Udržitelný nerůst: <http://nerust.wordpress.com/> (2012-12-09)

UN. 2012a. *The future we want. Draft resolution*. United Nations General Assembly. Dostupné na <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N12/436/88/PDF/N1243688.pdf?OpenElement> (2012-09-29).

UN. 2012b. *Resilient people, resilient planet. A future worth choosing*. United Nations: New York. Dostupné na http://www.un.org/gsp/sites/default/files/attachments/GSP_Report_web_final.pdf (2012-09-29).

Via Campesina: <http://viacampesina.org> (2012-09-29)

Victor P. 2008. *Managing without growth: Slower by design, not disaster*. Edward Elgar Publishing Ltd.: Cheltenham & Northampton.

Victor P. 2010. Questioning economic growth. *Nature* **468** : 370–371.

Victor P. 2012. Growth, degrowth and climate change: A scenario analysis. *Ecological Economics* **84** : 206–212

WB. 2003. *World development report 2003: Sustainable development in a dynamic world*. World Bank: Washington D.C.

Weizsäcker EU, Lovins AB & Lovinsová H. 1996. *Faktor čtyři*. MŽP: Praha.

WWF. 2012. *Living planet report 2012. Biodiversity, biocapacity and better choices*. WWF International: Gland.

V edici Glopolis k tématu ekonomiky a financí vyšly tyto publikace:

- **Družstevnictví nepatří jen do historie**
- **Surovinové strategie Evropské unie** (briefing paper a studie)
- **Boj s pastí přírodních zdrojů v Zambii** – Úloha Evropské unie
- **Něco za něco**
- **Chybějící rozměr** - Jak evropské finanční reformy ignorují rozvojové země a udržitelný rozvoj
- **Daň z finančních transakcí** - Příliš jednoduché řešení?
- **Dopad evropských a světových finančních reforem na rozvoj** – Úvod do problematiky
- **Česká debata o víceletém finančním rámci Evropské unie**
- **Ekonomika v pohybu** - Nadnárodní společnosti, daňové ráje a přelétavé bohatství
- **Dopad surovinové politiky Evropské unie na chudé země a vynořující se trhy**
- **Čas na nový konsenzus**
- **Rozvojové následky světového soupeření o zdroje** - Role Evropské unie
- **Evropská investiční banka** - Investice pro rozvoj?
- **Krize a rozvojové země** - Pouze vedlejší škody?
- **Indikátory blahobytu**
- **Kapesní průvodce krizí...** a jejími dopady v rozvojových zemích
- **Kdo se (ne)bojí mezinárodních daní?**
- **Institucionální investoři** - Jejich role na finančních trzích a vliv na země „globálního Jihu“
- **Černá díra rozvojového financování**
- **Jak předejít příští krizi**

Všechny publikace jsou dostupné v elektronické podobě na webových stránkách analytického centra Glopolis v sekci *Nová ekonomika a finance* na adrese <http://glopolis.org/cs/nova-ekonomika-a-finance/>

Dotisk tohoto pracovního sešitu zařídil Trast pro ekonomiku a společnost pro účely projektu GROWL - Growing Less Learning More, zaměřeného na udržitelný nerůst, který byl podpořen v rámci Programu celoživotního učení - projekty partnerství Grundtvig.

GROWL

Lifelong
Learning
Programme

Udržitelný nerůst – definice, argumenty, otevřené otázky

Vydal:	Glopolis, Praha 2012
Dotisk:	Trast pro ekonomiku a společnost, Brno 2014
Autorka:	Eva Fraňková, Ph.D.
Grafický design:	Creative heroes (www.creativeheroes.cz)
Adresa vydavatele:	Glopolis Soukenická 23 110 00 Praha 1 Tel./fax: +420 272 661 132 www.glopolis.org

Tato publikace vznikla v rámci společného evropského projektu šesti neziskových organizací - Association Internationale de Techniciens, Experts et Chercheurs (AITEC), Centre for Research on Multinational Corporations (SOMO), Analytické centrum Glopolis, New economics foundation (nef), Védegylet, World Economy, Ecology & Development (WEED) - nazvaného „Za celosvětový finanční systém ve službách udržitelného rozvoje“ (Towards a Global Finance System at the Service of Sustainable Development).

)(glopolis

Glopolis je nezávislé analytické centrum (think-tank) se zaměřením na globální výzvy a příslušné odpovědi České republiky a EU. Ve spolupráci s těmi, kteří utvářejí politiku, byznys a veřejné mínění, je naším dlouhodobým cílem zlepšit politickou kulturu a přispět k přechodu na chytrou ekonomiku, k energetické a potravinové zodpovědnosti. Pro více informací navštivte webové stránky www.glopolis.org

ČESKÁ REPUBLIKA
POMÁHÁ

Publikace vyšla s finanční podporou České rozvojové agentury a Ministerstva rozvojové spolupráce ČR a s podporou Evropské unie. Obsah publikace nemusí vyjadřovat stanoviska sponzorů a nezakládá odpovědnost z jejich strany. Více na www.mzv.cz a na www.europa.eu